

ВЕСЦІ

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ

СЕРИЯ ГУМАНІТАРНЫХ НАВУК 2011 № 3

ИЗВЕСТИЯ

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК БЕЛАРУСИ

СЕРИЯ ГУМАНІТАРНЫХ НАУК 2011 № 3

ЗАСНАВАЛЬНІК – НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ

Часопіс выдаецца са студзеня 1956 г.

Выходзіць чатыры разы ў год

ЗМЕСТ

Каваленя А. А., Ляўковіч В. І. Гуманітарная навука: погляд у будучыню (да 75-годдзя з дня заснавання Аддзялення гуманітарных навук і мастацтваў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі) 4

ФІЛАСОФІЯ І САЦЫЯЛОГІЯ

Левяш І. Я. Коммуникативная семантика геокультуральных концептов трыядной Еўропы 20

Назарова Д. В. Влияние СМИ на формирование общественных настроений (на примере отношения населения к ядерной энергетике) 28

ПРАВА

Манкевіч І. П. Тэарэтыка-прававыя аспекты забеспячэння харчовай бяспекі Рэспублікі Беларусь 36

Ананіч С. М. Пытанні фарміравання зместу шлюбнага дагавора 45

ЭКАНОМІКА

Літвінюк А. І. Стратэгічныя напрамкі і мадэлі развіцця трансгранічнага супрацоўніцтва Рэспублікі Беларусь і Еўрапейскага саюза 53

Іванова А. М. Арганізацыйна-аналітычныя падыходы да правядзення фарсайтных даследаванняў у рэгіёнах Беларусі 60

ГІСТОРЫЯ

Liuko O. N., Lakiza V. L., Medvedev A. M., Koshman V. I. The latest discoveries of Belorussian archaeology.....	64
Трубчык П. А. Нацыянальнае пытанне ў палітычным жыцці Беларусі ў 1907–1912 гг.	71
Жилинская И. В. Научные связи СССР и Великобритании в 1931–1939 гг.	80

МАСТАЦТВАЗНАЎСТВА, ЭТНАГРАФІЯ, ФАЛЬКЛОР

Васільева А. Г. Верхняе адзенне сялян паўночнага захаду Беларусі XIX – пачатку XX стагоддзя	91
--	----

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

Гнiломедова О. В. Человек и природа в осмыслении белорусских писателей первых десятилетий XX в.	96
Байеш Жабар Зяра. Адаптацыя і стылiзацыя форм поэзiи Омара Хайяма восточнославянскiмi лiтэратурамі.....	107

МОВАЗНАЎСТВА

Чайка Н. У. Эліптычныя канструкцыі з аднароднымі выказнікамі.....	112
Грынкевіч А. І. Матывацыя найменняў анатамічных аб'ектаў і ўнутраная форма тэрміналагічных адзінак	119

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

ИЗВЕСТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК БЕЛАРУСИ 2011 № 3

Серия гуманитарных наук

на русском и белорусском языках

Тэхнічны рэдактар М. В. Савіцкая
Камп'ютарная вёрстка Л. І. Кудзёрка

Здадзена ў набор 20.06.2011. Падпісана ў друк 15.07.2011. Выхад у свет 25.07.2011. Фармат 60×84¹/₈. Папера афсетная.
Ум. друк. арк. 14,88. Ул.-выд. арк. 16,4. Тыраж 147 экз. Заказ 180.
Кошт нумару: індывідуальная падпіска – 19380 руб.; ведамасная падпіска – 49174 руб.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецкі дом «Беларуская навука». ЛІ № 02330/0494405 ад 27.03.2009.
Вул. Ф. Скарыны, 40, 220141, Мінск. Пасведчанне аб рэгістрацыі № 394 ад 18.05.2009.

Надрукавана ў РУП «Выдавецкі дом «Беларуская навука».

© Выдавецкі дом «Беларуская навука»
Весці НАН Беларусі. Серыя гуманітарных навук, 2011

PROCEEDINGS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF BELARUS

HUMANITARIAN SERIES 2011 N 3

FOUNDER IS THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF BELARUS

The Journal has been published since January 1956

Issued four times a year

CONTENTS

Kavalenya A. A., Lyaukovich V. I. Humanitarian science – that is the prospection (to the 75th anniversary of foundation of the Department of Humanitarian Sciences and Arts of the National Academy of Sciences of Belarus)..... 4

PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY

Levyash I. Ya. Communicative semantics of geocultural concepts in the Europe 20
Nazarova D. V. Mass media influence to the forming of public moods (on examples of population attitude to the nuclear power industry)..... 28

LAW

Mankevich I. P. Theoretical and legal aspects of food safety in the Republic of Belarus..... 36
Ananich S. M. Problems of the marriage contract matter forming..... 45

ECONOMICS

Litviniuk A. I. Strategic directions and development models of the transboundary cooperation of the Republic of Belarus and European Union 53
Ivanova E. N. Organizational and analytical approaches to foresight researches in Belarusian regions..... 60

HISTORY

Liauko V. M., Lakiza Y. L., Medvedev A. M., Koshman V. I. The latest discoveries of Belarusian archeology .. 64
Trubchik P. A. National problems in the political life of Belarus during the 1907–1912 years 71
Zhilinskaya I. V. Scientific relations between USSR and UK during the 1931–1939 years 80

ARTS, ETHNOGRAPHY AND FOLKLORE

Vasil'eva A. G. Folk outwears of the North-Western regions of Belarus during the XIX – the first half of the XX centuries 91

LITERATURE STUDIES

Gnilomedova O. V. Person and nature in the Belarusian writers comprehension in first decades of the XX century 96
Bayesh Zhabar Ziyara. Adaptation and stylization of Omar Khayyam poetical forms in the east Slovenian literatures 107

LINGUISTICS

Chaika N. U. Elliptical constructions with the similar characteristics 112
Grynkevich A. I. Motivation of names of the anatomic objects and the intrinsic form of the terminological units 119

МОВАЗНАЎСТВА

УДК 808.26-56

Н. У. ЧАЙКА

ЭЛІПТЫЧНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ З АДНАРОДНЫМІ ВЫКАЗНІКАМІ

Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка

(Паступіў у рэдакцыю 15.03.2011)

Пытанне пра структурную арганізацыю канструкцый з эліпсісам дзеяслова актуальнае ў сучасным сінтаксісе. Будова эліптычных сказаў вывучалася пераважна ў межах *структурнай* сінтаксічнай школы. Былі даследаваны наступныя аспекты праблемы эліпсіса:

размежаванне з'яў сінтаксічнага нуля і эліпсіса (А. Я. Сядзельніцаў, Л. І. Бурак, J. Panenova, K. Kearns, A. Wilhelm, M. Lehman і інш.);

вызначэнне інварыянтных сінтаксічных мадыфікацый (у гэтым ліку і эліптычных) (В. Вардуль, А. Ісаева, W. Müller, A. Corr, S. Dentler і інш.);

кваліфікацыя эліпсіса, рэдукцыі і збыткоўнасці як з'яў аднаго парадку (А. У. Грудзева, J. Jose, S. Dentler і інш.);

структура эліптычных канструкцый у параўнальным аспекце (W. Lechner, M. McShane, J. Merchant, A. Uniszewska, M. McShane і інш.);

эліпсіс і дэтэрмінацыя (Е. М. Шыраеў, В. С. Грыгор'ева, Т. І. Мунгалава і інш.).

Нягледзячы на значную колькасць прац па праблеме, многія важныя пытанні не атрымалі належнай распрацоўкі. Патрабуюць спецыяльнага вывучэння структурна-сінтаксічныя ўмовы функцыянавання канструкцый з эліпсісам дзеяслова. Тэорыя інварыянтных структур (В. Вардуль, А. Ісаева, W. Müller, A. Corr, S. Dentler і інш.) дала магчымасць вызначыць зыходныя мадэлі эліптычных сказаў. Аднак пры гэтым не атрымалі вывучэння сістэмныя фактары функцыянавання названых канструкцый. Адсутнасць дзеяслова часта надае ім неадназначны характар. Таму патрабуюць вывучэння сінтаксічныя сродкі рэалізацыі семантыкі ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова – сродкі пашырэння і ўскладнення структуры, у прыватнасці аднародныя выказнікі. Таксама неабходна выявіць зроўні арганізацыі сінтаксічных адзінак, да якіх належаць структурна-семантычныя паказчыкі і сінтаксічныя сувязі і адносіны паміж аднароднымі эліпсаваным і матэрыяльна выражанымі выказнікамі. Сказанае вышэй абумоўлівае *мэту* даследавання ў артыкуле – *аналіз структурнай арганізацыі эліптычных канструкцый з аднароднымі выказнікамі*. У адпаведнасці з мэтай даследавання ставіліся і вырашаліся наступныя задачы:

выявіць структурныя віды канструкцый з эліпсісам дзеяслова;

даследаваць сінтаксічныя сувязі і адносіны паміж аднароднымі (эліпсаваным і матэрыяльна выражаным) выказнікамі;

прааналізаваць сродкі сінтаксічнай сувязі паміж аднароднымі (эліпсаваным і матэрыяльна выражаным) выказнікамі;

вызначыць моўныя мезанізмы, што рэгулююць функцыянаванне эліптычных канструкцый з аднароднымі выказнікамі.

Аб'ектам даследавання выступае з'ява эліпсіса ў сінтаксічнай сістэме беларускай мовы. *Прадметам даследавання* – эліптычныя канструкцыі з аднароднымі выказнікамі, а таксама сінтаксічныя сувязі і адносіны ў названых канструкцыях.

Пры аналізе эліптычных канструкцый выкарыстоўваўся пераважна *апісальны метад*, які дазволіў выявіць найбольш агульныя рысы аб'екта даследавання і зрабіць адпаведную класіфікацыю. Таксама ўжываліся *метады кампанентнага аналізу і статыстычны*.

Назіраюцца канструкцыі, у якіх эліпсуецца адзін з аднародных выказнікаў. Сінтаксічныя адносіны паміж эліпсаваным і матэрыяльна выражаным выказнікам залежаць ад характару сінтаксічнай сувязі паміж імі (а гэта, як правіла, разнавіднасці паратаксічнай сінтаксічнай сувязі – з'яднанне, раз'яднанне або далучальная сувязь). Асновай функцыянавання падобных канструкцый выступае сэнсавая спалучальнасць лексем, што замяшчаюць сінтаксічныя пазіцыі матэрыяльна выражанага і эліпсаванага выказнікаў. На рэалізацыю адпаведнай семантыкі эліпсаванага дзеяслова ў значнай ступені ўплывае характар сінтаксічных адносін.

Часта эліпсаваны і матэрыяльна выражаны выказнікі звязваюцца пры дапамозе сінтаксічнай сувязі з'яднання, і пры гэтым паміж імі ўсталёўваюцца адносіны *паслядоўнасці*: *Пасля вучобы ў акадэміі Мікалай – у свой родны калгас і адразу пачаў працаваць* («Звязда»); *Аўтаматчык падыходзіць і – чаргой угару, на голлі* (В. Быкаў); *Рабочыя закончылі засыпаць кар'ер і – дахаты* (А. Жук). Рэалізацыя семантыкі эліпсаванага дзеяслова адбываецца дзякуючы ўзаемадзеянню матэрыяльна выражаных дзеясловаў і залежных кампанентаў эліпсаванага выказніка: *у калгас і потым працаваць, падыходзіць і затым чаргой угару, закончылі засыпаць і пасля дахаты*.

Структурна-сэнсавое ўзаемадзеянне матэрыяльна выражанага выказніка і акалічнасцей групы эліпсаванага абумоўлівае выбар лексемы на месца незамешчанай сінтаксічнай пазіцыі: *Мусіць, пералез цераз плот і – у двор да старасты* (В. Быкаў). На паслядоўнасць падзей у падобных сказах указвае і аднародны выказнік, што знаходзіцца першым у радзе і прадвызначае семантыку эліпсаванага: *Мар'яна! – рэзкі боль нясцерпны // Апёк раптоўна, як агнём. // Яна ўсхапілася з пасцелі // І – за пярэгародзь кулём* (Н. Гілевіч); *Трэба, не марудзячы, выкарыстаць гэты перанос, падняць людзей і – рыўком цераз балота, на вычыню* (В. Быкаў); *Я неяк устаў і – цераз плот, бліжэй да хаты* (В. Быкаў). Акалічнасці з лакатыўным значэннем *за пярэгародзь; цераз балота; цераз плот* таксама выконваюць немалаважную ролю ў функцыянаванні эліптычных канструкцый: яны ўдакладняюць або паясняюць семантыку эліпсаванага дзеяслова.

У канструкцыях, дзе эліпсаванаму дзеяслову папярэднічаюць некалькі выражаных аднародных, паказчыкам семантыкі выступае, як правіла, кампанент з лакатыўным значэннем. Гэта абумоўлена нязначнай ступенню спалучальнасці кампанентаў з лакатыўным значэннем, што стварае спрыяльныя ўмовы запаўнення незамешчанай сінтаксічнай пазіцыі выказніка лексэмай канкрэтнай лексіка-семантычнай групы: *Мне ён пра гэта не сказаў нічога, у першы выхадны ўзяў у Сяльцы фурманку, вучня таго пераростка, што пілаваў з ім дрэва, – і зноў у Княжава* (В. Быкаў); *Аж глушыць птушчыны грай прылётны! // Па жаўруковаму званку // Вясна кужэльныя палотны // Скачала ў трубу – і ў раку* (Н. Гілевіч); *Тады і ўзнікла думка ў Бэнся: // «А што, каб Кротава дачку // Апрачаць у пэўным сэнсе // Ды і Сцяпану пад руку!»* (Н. Гілевіч); *Ён (Юрка) толькі паплямкаў губам; падкручыў ножкі і зноў у краіну духмяных рамонаў, сасновых сцен ды бясконцай і цёплай зямліцы* (Я. Брыль).

Выклікаюць цікавасць выпадкі, калі ў канструкцыях эліпсуецца абодва аднародныя выказнікі адначасова. У падобных сказах паказчыкамі семантыкі выступаюць лексемы ў сінтаксічнай пазіцыі акалічнасці, што адносяцца да розных аднародных эліпсаваных выказнікаў: *«Даруйце!» – згроб купюру ў жменю. // І ў дзверы ледзьве не бягом. // Яна – на ганак праз імгненне, // А там – на вулку наўздагон* (Н. Гілевіч).

На паслядоўнасць падзей часам указваюць злучнікі *і (ды)*. Прычым у такіх выпадках першы выказнік звычайна матэрыяльна выражаны, а другі – эліпсаваны: *Я завязаў вяшчмяшок і – на станцыю* (В. Быкаў); *Мяне скруцілі ды – у бліндаж* (В. Быкаў); *Прывяжы каня пакуль – ды ў хату* (І. Мележ); *Уніз, уніз вядзі і – праз яр* (А. Петрашкевіч); *Можна, гэтак жа разам сядзем заўтра ў санітарную машыну і ў тыл, прэч ад танкаў, агню і бясконцых трывог* (В. Быкаў); *Вазьму світу на плечы – ды ў белы свет! Куды душа павядзе* (І. Мележ).

У выпадку, калі структурна-сэнсавое ўзаемадзеянне паміж эліпсаваным і выражаным выказнікамі недастаткова выразнае, то ў адносіны семантычнай спалучальнасці ўступаюць лексемы, што запаўняюць сінтаксічныя пазіцыі дадзеных членаў сказа: *А мяне ранічкай у другую*

«трыццацьчацвёрку» перасадзілі, зноў рычагі ў рукі і – упярод, за Радзіму (В. Быкаў); Рукамі і зубамі за кавалак зямлі трымаецца і пра камунізм яшчэ (А. Дудараў).

Рад аднародных выказнікаў можа ўключаць тры і больш кампаненты. Семантычнае ўзаемадзеянне ў гэтым выпадку ахоплівае матэрыяльна выражаныя выказнікі і залежныя кампаненты з лакатыўным значэннем: *Пятрок борздзенька надзеў кажуюшак у рукавы, адчыніў дзверы і ў сенцы* (В. Быкаў); *Дык вось, заканчвай і абараняй свой дыплом і сюды, у наш «Маяк»* (А. Макаёнак); *Старую ў час блакаты ў лесе // Забралі злыдні – і на здзек, // За белы свет у рабства звезлі, – // Там ад пакут і згасла дзесь* (Н. Гілевіч); *Немцы блізка падпусцяць, асвецяць ракетамі – і з кулямётаў* (В. Быкаў). Эліпсавацца ў падобным выпадку можа любы выказнік у радзе аднародных членаў.

Сінтаксічная функцыя кампанентаў тыпу *да сяброў* і *да мяне* ў эліптычных сказах таксама функцыянальна абумоўлена. Яны могуць выступаць і ў якасці дапаўнення і акалічнасці ў залежнасці ад сінтаксічных умоў: *Вечар, // Сонца на заходзе. // Гоніць Федзя статак свой. // Прыганяе да аборы // І адразу да сяброў* (П. Броўка); *А раніцай гэтыя бандыты ўвальваюцца ў кантору і – да мяне з кароткімі гужамі* (М. Матукоўскі). Як бачна, заканамернасці функцыянавання эліптычных канструкцый прадугледжваюць стварэнне неабходных умоў для рэалізацыі семантыкі эліптычных канструкцый, у дадзеным выпадку гэта семантыка-сінтаксічнае ўзаемадзеянне кампанентаў, асновай для якога выступае паратаксічная сінтаксічная сувязь.

На аснове сінтаксічнага з'яднання паміж аднароднымі выказнікамі зрэдку ўсталёўваюцца адносіны *адначасовасці*. Рэдкасць выкарыстання падобных сказаў абумоўлена абмежаваннямі ў сэнсавым узаемадзеянні выказнікаў, што знаходзяцца ў адносінах адначасовасці. Узаемадзеянне ў падобных сказах часцей ахоплівае структурна-граматычную арганізацыю сінтаксічнай адзінкі, радзей – сэнсавую. Канструкцыя тыпу *Міхась – доўга на раку за вёскай...* мае неадназначны характар. Тут можа ўжывацца дзеяслоў са значэннем *ісці, ехаць, бегчы* і інш. Структурна-сэнсавое ўзаемадзеянне эліпсаванага і выражанага выказнікаў дазваляе рэалізаваць неабходную семантыку і функцыянаваць у якасці паўнацэннай лакатыўнай адзінкі: *Міхась доўга – на раку за вёскай і адарвацца не можа* (Б. Мікуліч).

Паміж эліпсаваным і матэрыяльна выражаным выказнікам часам усталёўваюцца *прычынна-выніковыя* адносіны: *Піліп яшчэ здалёк убачыў застаці двух афіцэраў на ўзмежку – і назад, у лес* (У. Паўлаў); *Іван Пятровіч Сяднёў вельмі любіў дзяцей і менавіта таму трыццаць гадоў – школьным настаўнікам («Настаўніцкая газета»)*. Прычынна-выніковыя адносіны прадвызначаюць лексічнае нападненне незамешчанай сінтаксічнай пазіцыі выказніка: *убачыў афіцэраў і таму (вярнуўся) назад, у лес; любіў дзяцей і таму (працаваў) школьным настаўнікам*. Як бачна, структурна-сэнсавая абумоўленасць выступае важным фактарам функцыянавання канструкцый з эліпсісам дзеяслова.

Назіраюцца выпадкі, калі абодва эліпсаваныя аднародныя выказнікі маюць *блізкае значэнне*. У падобных сказах лексема, што запаўняюць сінтаксічныя пазіцыі акалічнасцей, выступаюць асноўнымі паказчыкамі семантыкі эліпсаваных дзеясловаў: *Я праз слухавое акно і на даху – на гарод* (В. Быкаў). Названыя сказы маюць неадназначную кваліфікацыю ў сінтаксісе. Некаторыя даследчыкі (В. К. Пакусаенка, А. Ф. Прыяткіна) лічаць, што падобныя сказы не з'яўляюцца ўскладненымі і таму маюць адну сінтаксічную пазіцыю выказніка – незамешчаную ў дадзеным выпадку. Аднак злучнік *і* ў такіх сказах злучае не аднародныя акалічнасці (кампаненты *праз слухавое акно і на даху* не з'яўляюцца аднароднымі), а менавіта эліпсаваныя выказнікі, і таму падобныя сказы адносяцца да ўскладненых (Л. І. Бурак). У няўскладненых канструкцыях у адносінах аднароднасці ўступаюць акалічнасці, прычым сувязь паміж імі можа быць як злучальнай, так і далучальнай: *Максім разам са мной – на работу і, акрамя таго, – у лес, на рыбу, на паляванне* (Я. Васілёнак).

Узаемадзеянне матэрыяльна выражанага і эліпсаванага выказнікаў часам адбываецца на аснове сінтаксічнай сувязі *раз'яднання*. Паміж выказнікамі ў гэтым выпадку выражаюцца адносіны *неадпаведнасці*: *Мікола доўга – у начную цемру, аднак нічога не заўважыў* (І. Чыгрынаў). Канструкцыя *Мікола – у начную цемру...* з'яўляецца неадназначнай і можа змяшчаць дзеясловы з рознай семантыкай – *пайшоў, панёс, паглядзеў*. Паказчыкам семантыкі ў дадзеным выпадку выступае лексема, што замяшчае сінтаксічную пазіцыю матэрыяльна выражанага аднароднага

выказніка *не заўважыў*, якая на аснове сэнсавага ўзаемадзеяння (у дадзеным выпадку неадпаведнасці падзей) «выбірае» лексему на месца незамешчанай сінтаксічнай пазіцыі. Семантыка эліпсаванага дзеяслова абумоўлена структурна-сэнсавым узаемадзеяннем дзеяслова *не заўважыць* і залежнага кампанента *ў цемру*.

Адносіны неадпаведнасці рэалізуюцца таксама пры дапамозе ўступальнага злучніка *хоць*: *Мы ж, на жаль, гісторыю нашага беларускага балета амаль не ведаем, хоць у тэатр – часта* (ЛіМ). Структурна-сэнсавое ўзаемадзеянне паміж матэрыяльна выражаным выказнікам і залежнымі кампанентамі групы эліпсаванага канкрэтызуе семантыку эліпсаванага дзеяслова.

Неабходна адзначыць, што структурна-сэнсавое ўзаемадзеянне паміж эліпсаваным і матэрыяльна выражаным выказнікам не можа рэалізавацца на аснове сінтаксічнай сувязі *пераз’яднання*. Гэта абумоўлена абсалютнай семантычнай аднапланавасцю і лагічнай адназначнасцю як выказнікаў, так і залежных ад іх акалічнасцей. Таму пры эліпсісе дзеяслова ў падобных канструкцыях пачынаюць узаемадзейнічаць не выказнікі, а даданыя члены сказа. Напрыклад у сказе тыпу *Мы паедзем у лес або пойдзем на рыбу* пры эліпсісе дзеяслова сінтаксічная пазіцыя аднароднага выказніка нейтралізуецца, і ў адносіны аднароднасці ўступаюць акалічнасці: *Мы – у лес або на рыбу*.

Іншую структуру маюць канструкцыі, у якіх аднародныя выказнікі – эліпсаваны і матэрыяльна выражаны – звязаны *далучальнай сувяззю* (Л. І. Бурак). Усякае канструкцыя з далучэннем характарызуецца пэўнай аўтаномнасцю як далучаемай, так і далучальнай часткай, што абумоўлена характарам названых адносін. Канструкцыі з далучэннем не ўтвараюць структурна-семантычнай аднасці, у адрозненне ад канструкцыі са злучэннем. Далучаемая частка канструкцыі прымацоўваецца да асноўнай, удакладняе яе і таму праеўраецца на яе ў структурным і семантычным плане. Паколькі структурна-сэнсавое ўзаемадзеянне паміж названымі часткамі невыразнае, то і ў якасці паказчыка семантыкі надзвычай рэдка выступае лексема, што замяшчае сінтаксічную пазіцыю далучальнага выказніка. Эліптычныя канструкцыі падобнага тыпу звычайна выразныя ў семантычным плане. Далучальны выказнік толькі паясняе, канкрэтызуе або ўдакладняе змест астатняй часткі сказа: *Школьнікі летам – ягады і грыбы і гэтым зарабляюць* («Белавежская пушча»); *Міхал – сам з сабой ўголас і гэтага не прыкмячаў* («Веснік Глыбоччыны»).

Зрэдку назіраюцца выпадкі, калі эліпсуецца далучальны аднародны выказнік: *От, каб сабраць усіх так – ды і на балота* (І. Мележ); *Міці з бацькам паабедалі і – зноў да бульбы* (У. Шахавец). Структура падобных сказаў аналізіруецца кожная частка сказа характарызуецца структурна-сэнсавай аўтаномнасцю. Выключэнне складаюць адзінкавыя выпадкі, калі далучаемая частка мае неадназначны характар, і паказчыкам семантыкі выступае далучаемы выказнік з залежнымі кампанентамі: *Старшыня вёскі заўважыў і шкадаваў старую жанчыну і толькі таму пра сына – нічога* («Звязда»).

Канструкцыі са шматчленным радам аднародных выказнікаў характарызуюцца структурнай і семантычнай разнастайнасцю. Адценне *супраціўнасці* далучальным адносінам надае злучнік *але*: *Марына была злосная, і ўсё ж прывіталася, і нават загаварыла з жанчынамі, але ўсё гэта – толькі для прыліку* (Г. Далідовіч). На характар сінтаксічнай сувязі (далучальнай) паміж аднароднымі выказнікамі ўказвае займеннік *гэта*, які выступае семантычнай скрэпай паміж далучаючым і далучальным (эліпсаваным) выказнікамі.

У шматчленным радзе аднародных выказнікаў часцей эліпсуецца адзін з іх, звычайна апошні, які, як правіла, змяшчае вынік. Ён можа прымацоўвацца як спалучальнай, так і далучальнай сувяззю, аднак незалежна ад гэтага лексічнае напаўненне яго сінтаксічнай пазіцыі абумоўлена лексемамі, што запаўняюць сінтаксічныя пазіцыі матэрыяльна выражаных выказнікаў: *Мітрафан склаў сена, акуратна падгроб каля стажкоў, закінуў наверх вілы, – словам, мог ужо і дадому* (Я. Васілёнак).

Цікавымі з’яўляюцца прыклады, дзе аднародныя выказнікі (эліпсаваны і матэрыяльна выражаны) маюць аднолькавае лексічнае значэнне: *Іван хацеў заехаць у млын, а разам з тым і ў краму* (Г. Далідовіч) або *Стары Мацей увесь час раскажваў пра вайну, прычым пра адно і тое ж – некалькі разоў* («Савецкая вёска»). Падобныя канструкцыі ў мовазнаўчай літаратуры

кваліфікуюцца неадназначна: некаторыя даследчыкі (С. Г. Бакаренка, В. Н. Кудзімова) лічаць, што аднароднымі ў іх з'яўляюцца не выказнікі, а акалічнасці або дапаўненні, і таму эліпсіс дзеяслова тут адсутнічае. Аднак калі зрабіць аналіз падобных канструкцый, то можна заўважыць, што сувязь паміж аднароднымі членамі далучальная, што прадвызначае ўжыванне асобнага выказніка да кожнага даданага члена сказа, нават калі ён мае аднолькавае лексічнае значэнне (Л. І. Бурак). Дадатковыя лексічныя сродкі з *тым* і *тое* ўказваюць не толькі на далучальную сувязь, а і на тое, што ў падобных адносіны ўступаюць менавіта выказнікі, а не дапаўненні або акалічнасці. Структурна-сэнсавае ўзаемадзеянне ў падобных канструкцыях ахоплівае выражаны выказнік і залежны кампанент эліпсаванага. Неабходна адзначыць, што эліптычныя канструкцыі з далучальнай сувяззю істотна адрозніваюцца ад падобных са злучальнай сувяззю. Пры злучальнай сувязі ў адносіны аднароднасці ўступаюць акалічнасці, бо выказнік займае адну сінтаксічную пазіцыю: *Каб у блакітнай вышыні – // Не крык аб партунку, // А песня дзіўная пра дні, // Што нас ядналі ў пацалунку...* (М. Шабовіч); *Як з хваробы я ачнуўся, // Дзе ляжаць? Адкажны год! // У Маскву мяне на курсы камандзіраў // І на фронт* (П. Броўка).

Назіраюцца выпадкі, калі ў канструкцыі некалькі сінтаксічных пазіцый выказніка, і ўсе эліпсаваныя. Падобныя сказы маюць надзвычай выразны характар, што абумоўлена семантычным узаемадзеяннем кампанентаў на аснове сінтаксічнага падпарадкавання: *Тады Мароз за шапку, кажуюш, за сваю палку і гарадамі – у лясок па выгане* (В. Быкаў). Адметнасцю дадзенага сказа з'яўляецца тое, што канструкцыя *Мароз за шапку, кажуюш, за сваю палку* мае спецыфічнае нападненне: фармальна тут можна падставіць дзеяслоў *сханіўся*, а рэальна канструкцыя мае значэнне *сханіў шапку, кажуюш*. Значыць, у канструкцыі, акрамя эліпсіса, назіраюцца і пэўныя пераўтварэнні. Акалічнасці *гарадамі, у лясок* указваюць на лактывальнасць і могуць спалучацца толькі з дзеясловамі са значэннем перамяшчэння ў прастору.

У структурна-сэнсавае ўзаемадзеянне могуць уступаць і дзеяслоўныя выклічнікі: *А постаць круць! – шыйкім крокам назад – у морак, цішыню* (Н. Гілявіч) або прэдыкатыўныя прыслоўі: *Пагрэліся і пара ў пуць-дарогу* (В. Быкаў) ці інтанацый, што ўказвае на значэнне загаднага ладу: *У выпадку чаго агонь – і рыўком у лес!* (В. Быкаў).

Як паказалі даследаванні, канструкцыі з эліпсісам дзеяслова могуць быць ускладнены аднароднымі выказнікамі. Назіраецца двухчленнае або шматчленнае рад аднародных выказнікаў, пры гэтым эліпсавання можа адзін ці два або ўсе выказнікі адначасова.

Паміж аднароднымі выказнікамі (матэрыяльна выражаным і эліпсаваным) усталёўваецца паратаксічная або далучальная сінтаксічная сувязь (малюнак). Найбольш часта матэрыяльна выражаны і эліпсаваны выказнікі звязваюцца паміж сабой сінтаксічнай сувяззю *з'яднання* (66%). Пры гэтым паміж эліпсаваным і матэрыяльна выражаным выказнікамі рэалізуюцца адносіны паслядоўнасці, адначасовасці і прычынна-выніковыя. Асноўным сродкам сувязі паміж пазіцыямі выказніка выступаюць злучнікі *і ды*.

Зрэдку эліпсаваным і матэрыяльна выражаным выказнікамі звязваюцца паміж сабой сінтаксічнай сувяззю *раз'яднання* (6%). Пры падобнай сувязі паміж эліпсаваным і матэрыяльна выражаным выказнікамі рэалізуюцца адносіны *неадпаведнасці*. Асноўным сродкам сувязі выступае злучнік *але*.

Сінтаксічная сувязь *пераз'яднанне* паміж эліпсаваным і матэрыяльна выражаным выказнікамі не рэалізуецца па прычыне іх абсалютнай семантычнай аднапланавасці і лагічнай адназначнасці.

Аднародныя выказнікі (працэнтныя суадносіны)

Пры эліпсісе дзеяслова ў падобных канструкцыях пачынаюць узаемадзейнічаць не выказнікі, а даданыя члены сказа.

Паміж аднароднымі выказнікамі (эліпсаваным і матэрыяльна выражаным) часам усталёўваецца *далучальная* сувязь (28%). Рад аднародных членаў бывае двухчленным і шматчленным. Далучаемая і далучаючыя часткі з'яўляюцца ў большай ступені аўтаномнымі, па гэтай прычыне структурна-сэнсавае ўзаемадзеянне паміж імі праяўляецца слаба. Далучаемая частка прымацоўваецца да асноўнай, канкрэтызуе яе і праецыруецца на яе ў структурным і сэн-

савым плане. Важную ролю ў функцыянаванні эліптычных канструкцый падобнага тыпу адгрываюць дапаможныя сродкі – семантычны канкрэтызатар пры далучальных злучніках, семантычная скрэпа, што прымацоўвае далучальную канструкцыю, а таксама семантычная пераемнасць кампанентаў у канструкцыях з эліпсісам дзеяслова. Асноўным сродкам сувязі паміж аднароднымі (эліпсаваным і матэрыяльна выражаным) выказнікамі выступаюць злучнікі і злучальныя словы.

Як паказалі даследаванні, аднародныя выказнікі (матэрыяльна выражаны і эліпсаваны або ўсе эліпсаваныя) структурна і сэнсава ўзаемаабумоўлены і ўзаемазвязаны. Разгортванне сінтаксічных пазіцый шляхам ускладнення структуры сказа дае магчымасць лексемам узаемадзейнічаць паміж сабой на аснове структурнай і семантычнай аднапланавасці. У эліптычных канструкцыях з аднароднымі членамі выразна праяўляецца структурна-сэнсавае ўзаемадзеянне кампанентаў на аснове рознай сінтаксічнай сувязі і адносін. Сэнсавае ўзаемадзеянне рэалізуецца ва ўзаемасувязі і ўзаемаабумоўленасці лексем, якія запаўняюць сінтаксічныя пазіцыі. На аснове праведзенага даследавання можна зрабіць выснову, што сэнсавае ўзаемадзеянне можа ажыццяўляцца не толькі на аснове гіпатаксічнай сувязі, а і на аснове паратаксічнай і далучальнай сінтаксічнай сувязі паміж аднароднымі (матэрыяльна выражаным і эліпсаваным) выказнікамі. Эліптычныя канструкцыі з аднароднымі выказнікамі не часта назіраюцца ў беларускай мове (4% ад агульнай колькасці фактычнага матэрыялу). Функцыянаванне падобных канструкцый рэгулюецца структурна-сэнсавымі моўнымі механізмамі.

Літаратура

1. Б у р а к, Л. І. Далучэнне ў сучаснай беларускай мове / Л. І. Бурак // Фавук. рэд. М. А. Жыдовіч. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1975. – 256 с.
2. В а р д у л ь, И. Ф. К вопросу о явлении эллипсиса / И. Ф. Вардун // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения: докл. на конф. по теорет. проблемам синтаксиса / Акад. наук СССР, Ин-т языкознания; отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М., 1969. – С. 59–70.
3. Г р и г о р ь е в а, В. М. Устойчивые словосочетания и обороты, наиболее употребительные в немецкой научной литературе: учеб.-метод. пособие / В. М. Григорьева; пер. с нем. яз. Акад. наук СССР, Секция нем. яз.; сост.: В. М. Григорьева [и др.]. – М.: [б. и.], 1978. – 162 с.
4. Г р у д е в а, Е. В. Избыточность и эллипсис в русском письменном тексте / Е. В. Грудева. – Череповец: Черепов. гос. ун-т, 2007. – 251 с.
5. И с а е в а, Е. Запрещающие факторы эллипсиса подлежащего во втором компоненте сложносочиненного предложения / Е. Исаева // Сб. науч.-метод. материалов к лекциям для слушателей ФПК: в помощь преподавателю русского языка как иностранного: в 2 ч. / Ин-т рус. яз.; редкол.: Ю. А. Бельчиков [и др.]. – М., 1982. – Ч. 2. – С. 257–270.
6. М у н г а л о в а, О. М. Семантико-синтаксические и функциональные особенности номинальных структур в испанском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05 / О. М. Мунгалова; Моск. гос. ун-т. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 32 с.
7. Ш и р я е в, Е. Н. Основы системного описания незамещенных синтаксических позиций / Е. Н. Ширяев // Системный анализ языковых единиц русского языка: синтаксические структуры: межвуз. сб. / Краснояр. ун-т; редкол.: В. А. Белошапкова (науч. ред.) [и др.]. – Красноярск, 1984. – С. 11–21.
8. С о г г, А. Ellipsen: Untersuchungen zu Elliptizität und elliptischen Sprachgebrauch / A. Corr. – Saarbrücken: Verl. Dr. Müller, 2008. – 102 s.
9. D e n t l e r, S. Verb und Ellipse im heutigen Deutsch: zum «Fehlen» verbhängiger Bestimmungen in Theorie und Praxis / S. Dentler. – Göteborg : Univ., 1990. – 106 s.
10. J o s e, L. Marcher trois heures vs marcher pendant trois heures, peut-on marcher sans ellipse? / L. Jose // Bull. de la Soc. Linguistique de Paris. – 2001. Vol. 96, № 1. – P. 207–226.
11. К е а р н с, К. Epistemic verbs and zero complementizer / K. Kearns // English Language and Linguistics. – 2007. – Vol. 11, № 3. – P. 475–505.
12. L e h m a n, H. M. Zero subject relative constructions in American and British English / H. M. Lehman // New frontiers of corpus research / ed. P. Peters. – Amsterdam, 2002. – P. 163–177.
13. М с Ш а н е, М. Verbal ellipsis in Russian, Polish and Czech / M. McShane // Slavic & East Europ. J. – 2000. – Vol. 44, № 2. – P. 195–233.
14. М е р ч а н т, J. Fragments and ellipsis / J. Merchant // Linguistics and Philosophy. – 2004. – Vol. 27, № 6. – P. 661–738.
15. М ü l l e r, W. Die real existierenden grammatischen Ellipsen und die Norm: eine Bestandsaufnahme / W. Müller // Sprachwissenschaft. – 1990. – Bd. 15, H. 3/4. – S. 241–366.

16. P a n e v o v a, J. Ellipses and zero elements in the structure of the sentence / J. Panevova // Типология. Грамматика. Семантика: [сб. ст.] / Рос. акад. наук; Ин-т лингвист. исслед.; ред. Н. А. Козинцева. – СПб., 1998. – С. 67–76.
17. S z k u d l a r e k, E. Kontekstowa elipsa akomodowanych jednostronnie uzupełnien predykatu / E. Szkudlarek // Acta Univ. Lodziensis. Folia Linguistica. – Łódź, 1998. – № 38. – S. 89–96.
18. U n i s z e w s k a, A. The nature of linguistic processes determining the applicability of nominalizations applied to strings NP-COP-AP / A. Uniszewska // Glottodidactica. – 2001. – Vol. 29. – P. 139–147.
19. W i l h e l m, A. Asyndese, Ellipse und Null: menage a trois? / A. Wilhelm // Beiträge der Europäischen slavistischen Linguistik (POLYSLAV). – München, 1998. – Bd. 1. – S. 187–198.

N. U. CHAIKA

ELLIPTICAL CONSTRUCTIONS WITH THE SIMILAR CHARACTERISTICS

Summary

The syntactic structure of constructions with elliptical verbs has been analyzed in the article.

Means of the widening and complication of syntactical sentence structures performed as a structural-semantic indicators have been determined in the text. Syntactic connections and relations have been revealed which are the basis of semantic construction realization with ellipse of the verb.

Also the mechanisms of language have been identified which regulating the functioning of constructions with elliptical verbs.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ